

о. Бенігнус Йосиф Ванат ОСД

A36497

2

B 17

САНКТУАРІЙ
МАТЕРІ БОЖОЇ
СВЯТОГО СКАПУЛЯРІЮ
В БЕРДИЧЕВІ

Зміст

Передмова	3
Вступ	4
З історії Санктуарію	6
Опис архітектури Санктуарію	8
Архітектура костелу	10
Архітектура келій	13
Інтер'єр святині Богородиці	14
Історія ікони	16
Опис ікони	17
Культ Матері Божої Бердичівської та отримані благодаті	18
Коронація чудотворної ікони	20
Нова ікона Матері Божої Бердичівської	22
Повернення кармелітів босих до Бердичева та їхнє пастирське служіння	23
Реставрація і відродження костелу	27
Заходи щодо рекоронації ікони	29
Встановлення нової ікони у Бердичеві	32
Коронація нової ікони	33
Розвиток Санктуарію	36
Додатки	
Затвердження давніх привілеїв Санктуарію	38
Апостольське Брєве Йоана Павла II, що дозволило коронацію ікони Матері Божої Святого Скапулярію в Бердичеві	38
Молитви до Матері Божої Бердичівської	39
Пісні до Пресвятої Діви Марії з гори Кармель і Матері Божої Бердичівської	41
Бібліографія	44

З історії Санктуарію

Януш Тишкевич, очільник Київського воєводства, заснував монастир Ордену Кармелітів Босих як подяку Богові за звільнення з татарського полону. 5 грудня 1628 р. Генеральна Рада Ордену в Римі прийняла це починання. Узгодивши всі формальності, 19 липня 1630 року Я. Тишкевич записав у Люблінському Трибуналі, що віддає свій замок і ділянку землі в Бердичеві під костел і монастир. На потреби монастиря він відписав село Скраглівку та щорічно жертвував 1 800 злотих. 10 листопада 1630 р. єпископ Київський Богуслав Бокса Радошевський у Чуднові затвердив новий монастир.

2 березня 1634 р. єпископ Київський Андрій Шолдрський в присутності фундатора монастиря Януша Тишкевича, його дружини Ядвіги Белжецької та рідних освятив наріжний камінь нижнього храму, присвяченого Непорочному Зачаттю Пресвятої Діви Марії, св. Михаїлу Архангелові, св. Йоану Хрестителю та св. Йоану Євангелістові.

Будівництво тривало вісім років. Урочисте відкриття монастиря і освячення нижнього храму відбулося 22 липня 1642 р. Я. Тишкевич подарував новому костелу родинну ікону Пресвятої Діви Марії, що здавна славилася своїми благодатями. Оточена великою шанною місцевого населення, вона засяяла новими милостями.

Першими кармелітами босими, які прибули до Бердичева, були о. Євстахій від Вознесіння, о. Ангел від св. Варфоломія, о. Домінік Харбітський від Хреста, о. Маріан від Ангелів, о. Ілля від Пресвятого Таїнства й о. Рафаїл від св. Терези – настоятель монастиря.

У 1648 році внаслідок повстання Б. Хмельницького кармеліти були змушені залишити Бердичів. Ікона Матері Божої була вивезена до Львова. Упродовж 73-х років вона перебувала в монастирі сестер кармеліток босих. У 1663 р. ченці повернулися до Бердичева й відновили монастир. Однак 1684 року спадкоємці Януша Тишкевича вигнали монахів. Лише в 1717 р. декрет Люблінського Трибуналу

зобов'язав власників Бердичева віддати кармелітам забране майно й відшкодувати завдані збитки. Ченці знову відбудували монастир і повернули до Бердичева чудотворну ікону Богородиці. Відновленням монастиря керував архітектор Григорій Тарнавський (помер 25 березня 1737 р., похований у крипті костелу).

10 вересня 1734 р. у Загір'ї Рада Провінції Ордену вирішила підвищити Бердичівський вікаріат, прирівнявши його до пріорату, і вибрати першим ігуменом о. Людвіга від Ісуса (Ян Торошович). Чернеча спільнота на той час складалася з сімох отців і кількох братів. У 1739 р. настоятель о. Фердинанд від Святого Духа (Отто ван Ховербек) під керівництвом архітектора Яна де Вітте на підвалинах нижнього храму розпочав будівництво верхнього. Простора барокова святиня, що поєднала риси базилікального й хрещатого храмів і завершувалась на перехресті центральної нави³ та трансепту⁴ куполом на високому барабані, була освячена на свято Святої Трійці 1754 року єпископом Київським Каєтаном Солтиком.

У XVIII–XIX ст. бердичівський монастир був не лише осередком релігійного життя і марійного культу, а й центром культури та добродійності. Завдяки своїй друкарні й школам він сприяв поширенню освіти. У 1866 році царський уряд, що на той час окупував Польщу, заборонив діяльність монастиря. Офіційною причиною стало вбивство настоятеля о. Салетія від св. Петра (Ноласко Мартусевич). 1864 року монастирські приміщення були зайняті урядовими установами. Адміністратором святині до смерті в 1872 р. залишився о. Адріан Камінський. Згодом Житомирська консисторія затвердила

3 Нава – поздовжня або поперечна частина простору споруди, що розташована між рядами колон, стовпів, арок або між зовнішньою та поздовжньою колонадою чи аркадою.

4 Трансепт – поперечна нава храму, яка разом з поздовжньою центральною навою і вівтарною частиною утворює у плані латинський хрест [латинський хрест має три однакові частини (бічні й вівтарну) та одну довшу, на відміну від грецького хреста, в якого всі кінці однакової довжини].

адміністратором парафії останнього кармеліта, о. Бартоломея від бл. Владислава з Гельньова (Матвій Бридицький), який беріг святиню до смерті в 1887 р. Далі пастирем постмонастирської парафії став отець-канонік Гурський. Від 28 жовтня 1908 року парафією керував о. Діонісій Бончковський. Він відреставрував костел і викупив у міської влади фортечні мури. Упродовж 1911–1914 років парафіяльним настоятелем був дісцезіяльний священник Антоній Грущинський, який працював над інтер'єром храму. У 1917 р. бердичівський костел отримали отці-єзуїти й продовжили ремонтні роботи.

16 червня 1918 р. кармеліти босі знову повернулися до Бердичева. Вони керували парафією та охороняли Санктуарій до 1926 року. Зі смертю останнього кармеліта, о. Терезія Болеслава Штобрина, більшовицька влада націоналізувала монастир. У верхньому храмі було влаштовано музей, а в нижньому – кінотеатр. У 1941 році перед наступом німецьких військ на Бердичів у монастирі виникла велика пожежа. Можливо, в її полум'ї загинула чудотворна ікона. Після Другої світової війни костел перебував у жалюгідному стані.

Упродовж 1970-1980-х років міська адміністрація Бердичева за участю групи київських реставраторів відбудувала склепіння костелу та замінила дах на храмі й куполі. Також було відновлено спалені келії, у яких розмістилися школи – музична й художня, – що й досі займають монастирські приміщення.

Опис архітектури Санктуарію

Монастир споруджено на пагорбі над річкою Гнилоп'ять, що оточує його з південної та західної сторін. Північною стороною він прилягає до вулиці Соборної (колись Кармелітської), а східною – до міської забудови. Ансамбль монастирських будівель оточено оборонними мурами з бійницями, наріжними вежами й укріпленнями, збудованими в середині XVIII ст. під керівництвом архітектора Я. де Вітте.

Головним входом у фортецю спершу слугувала невелика брама з півкруглою перемичкою, що була розміщена у східній частині фортеці між двома бастіонами⁵. Однак первісний вал із земляними бастіонами не зберігся. Сьогодні вони утворені виступаючими з обох боків в'їзної брами мурами, що засипано землею. Згодом обабіч брами з внутрішньої сторони східних фортечних мурів було зведено два прибрамних корпуси, з'єднаних між собою вежею. Та двоповерхова вежа, накрита куполоподібним дахом з гербом ордена на верхівці, слугувала головним в'їздом до фортеці. На її головному фасаді на рівні другого поверху була розміщена ікона Матері Божої Бердичівської на тлі картуша⁶ з дванадцятьма півкруглими кутами. Над нею в стіні виднілися гарматні ядра, що залишилися від облоги твердині часів Барської конфедерації. Увінчувала фасад вежі статуя св. Михаїла Архангела. Сама вежа, частково зруйнована у Другій світовій війні, збереглася до нашого часу.

У XIX ст. між бастіонними мурами фортеці перед надбрамною вежею було зведено парадну браму з ліхтарем. Головний фасад брами розділений здвоєними пілястрами⁷ з капітелями⁸ тосканського ордеру, які підтримували трикутний фронтон⁹. У його тимпані¹⁰ розміщувалась художня композиція, що, імовірно, зображала Матір Божу Святого Скапулярію і св. Симона Стока. Фронтон увінчувався статуєю Богородиці. За брамою містилися єврейські крамниці. Парадну браму було

---

5 Бастіон – трикутна або ромбовидна виступаюча частина головного валу фортеці.

6 Картуш – стінна прикраса, первісно в формі розгорнутої овечої шкіри з п'ятьма закрученими кінцями (чотири ноги та шия), призначена для розміщення емблеми, герба, монограми, напису тощо. Згодом картуші набули довільної форми.

7 Пілястр – архітектурний елемент, спочатку конструктивний, згодом – декоративний, у вигляді невеликого виступу стіни, що нагадує плоску колону з базою та капітеллю.

8 Капітель – декоративне завершення колони чи пілястра. З часів Давньої Греції колони й пілястри поділяються на чотири основні ордери (типи), відповідно до пропорцій і форм їхніх баз та капітелей: тосканський, дорійський, іонійський та коринфський.

9 Фронтон – завершена карнизом стіна, що замикає над карнизом фасаду горішній простір двохилого даху. Спочатку мав трикутну форму. Згодом з'явилися фронтони напівокруглої, лукової, ламаної та хвилястої форм.

10 Тимпан – площа стіни фронтона, обмежена його карнизом.

зруйновано в першій половині ХХ ст., а напівзнищені під час війни крамниці – розібрано в 1960-х роках.

Архітектура костелу

Зведений у бароковому¹¹ стилі костел у своїй об'ємно-просторовій композиції поєднав принципи побудови базилікального храму (прямокутний перший ярус костелу, що поділений на три нави на зразок давньогрецької базиліки¹²) і хрещатого храму (другий ярус костелу, площа якого має форму латинського хреста з куполом на високому барабані, розміщеному на перехресті центральної нави та трансепту). Купол костелу завершується світловим ліхтарем¹³. Увігнутий головний фасад споруди спрямовано на схід. Фасад поділено профільованими пілястрами й колонами з капітелями коринфського ордеру. До верхнього храму ведуть кам'яні сходи, що водночас обрамляють вхід до нижнього храму. До середини верхнього храму – три прямокутні портали з кам'яною оздобою. Над середнім порталом на тлі отвору з півкруглою перемичкою, кам'яним обрамленням, профільованим карнизом і замковим каменем у центрі було розміщено гербовий картуш – плиту з дарчим написом (не збереглася) і балкон з балюстрадаю для богослужінь за участю прочан. Над ним містився декоративний елемент овальної форми в алебастровому обрамленні з літерою «М» у центрі. Бічні портали мали аналогічний декор – монограми «IHS» і «MARIA» в овальних обрамленнях і декоративних вінках у формі серця. Колони й пілястри підтримують

11 Бароко – стиль у мистецтві, що відзначається монументальністю і живописністю форм та багатством декоративних елементів.

12 Базиліка – прямокутна у плані споруда, розділена рядами колон або стовпів на 3–5 частин – нав.

13 Ліхтар – верхівка купола храму. Ліхтарі поділяються на декоративні, споруджені над суцільним куполом, і світлові (у цьому випадку купол має отвори для проходження світла).

фриз¹⁴ з тригліфами¹⁵, лавровими вінками з пальметами¹⁶ та профільований горизонтальний карниз. Фасад увінчує фронтон з хвилястим карнизом у бароковому стилі. У центрі розміщено кам'яний барельєф Матері Божої Бердичівської на фоні завіси у формі літери «М» зі звисаючими фалдами й королівською короною над головою Мадонни. Нижче – балкон з балюстрадою¹⁷ для сурмачів, які в XVIII ст. щоранку виконували «Заклик» і марійні пісні. На фронтоні – кам'яна скульптура Непорочного Зачаття Пресвятої Діви Марії з канделябрами¹⁸ з обох боків. На цоколях звивів карнизу – статуї св. Терези від Ісуса і св. Йоана від Христа, Учителів Церкви. Розміри фасаду костелу 25,5 м × 24,1 м.

Над перехрестям трансепту з центральною навою височить купол з ліхтарем (висотою 24 м, шириною 11,5 м у барабані). Ліхтар з чотирма прямокутними й вісьмома овальними вікнами оздоблено пілястрами тосканського ордеру та зовнішнім профільованим карнизом. У куполі – чотири сліпі віконця. Чотирикутний ліхтар увінчано хрестом з яблуком біля підніжжя, розташованим посеред чотирьох канделябрів.

По обидві сторони фасаду костелу розміщувалися триярусні годинникові вежі з ліхтарями, оздобленими позолоченими гірляндами. Одна з веж (висотою 32,9 м) слугувала для сторожової охорони фортеці, а друга (36,4 м) була дзвіницею. До Першої світової війни у ній висіло три дзвони, які було чути на відстані до 20 км. Вежі, купол і дахи костелу були покриті міддю.

У цокольній частині головного фасаду під вхідним ганком містився вхід до нижнього храму. При будівництві нижнього храму й прилеглих до нього келій було використано частину

14 Фриз – горизонтальна середня частина антаблемента, завершення стіни на рівні горищного перекриття, яка складається з архітрава (нижньої частини), фриза й карнизу.

15 Тригліф – тут: декоративний елемент фриза у вигляді виступаючого прямокутника з трьома вертикальними заглибленнями.

16 Пальмета – орнамент у вигляді стилізованого пальмового листа.

17 Балюстрада – огорожа балконів або сходів, що складається з ряду фігурних стовпчиків-балясин.

18 Канделябр – великий свічник з відгалуженнями для кожної свічки або електричної лампи у формі свічки. У бердичівському костелі канделябрами називають декоративні вази з язиками полум'я в горловині.

мурів і приміщень замку Тишкевичів, що підтверджено товстими стінами, величезними підземеллями, засипаними тунелями, а особливо нижньою частиною вежі із входом до келій, яка спочатку могла слугувати вежею замку.

Нижній храм має центральну наву шириною 10,5 м, а висотою 5,17 м, що на 13 см нижча від бічних нав, ширина яких 4,5 м, і завершується циліндричним склепінням з розпалубками¹⁹. Зі спорудженням верхнього храму в нижній святині відбувалися молебні за померлих і Хресна дорога, а на Пасхальний Тридідум споруджували Господній Гріб.

У нижньому храмі міститься вхід до склепу, де поховано відомих і заслужених благодійників монастиря (усього понад 235 осіб). У нижній каплиці (тепер – захристія) до 1926 року спочивало забальзамоване тіло фундатора монастиря Я. Тишкевича, перевезене сюди в 1759 р. з Любліна, про що свідчить мармурова плита над входом до каплиці, однак цей саркофаг, як і сімейні поховання родини Тишкевичів не збереглися.

Верхній храм було збудовано в 1739-1754 роках за проектом архітектора Я. де Вітте. Простір храму – тринальний, з куполом на перехресті трансепту з центральною навою. Бічні нави утворюють ряд каплиць. Стіни центральної нави і трансепту поділено здвоєними пілястрами з коринфськими капітелями, а циліндричне склепіння – джгутами.

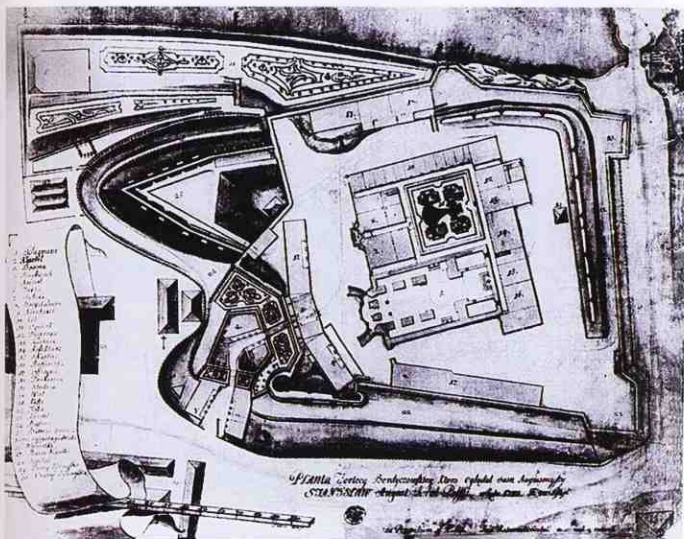
Вівтарна частина верхнього храму однарусна²⁰ (9,9 м × 11,0 м). Її підлога піднята на висоту двох сходинок від рівня підлоги нав. Головна нава (ширина 10 м, довжина 19 м, висота 16,25 м) має хори над арками каплиць. Плечі трансепту однарусні (довжина трансепту 23 м, ширина 9 м). Храм добре освітлено десятьма вікнами і світлом, що проникає крізь купол. Склепіння в бічних навах хрещате, а в центральній – циліндричне з розпалубками. У 1802 році стіни храму були розписані відомими художниками. 1803 року в костелі встановлено мармурову підлогу.

19 Розпалубка – невелике циліндричне склепіння над вікном чи дверима, що врізане в нижню опорну частину склепіння, яке перекриває приміщення.

20 Ярус – об'єм цілісного (не поділеного на поверхи) приміщення в межах одного горизонтального ряду вікон.

Н. Орда. Бердичів. Костел кармелітів босих і монастир 1870-1874 рр.

Т. Раковецькі. План бердичівської фортеці, 1782 р.

Санктуарій Матері Божої
Святого Скапулярію
Листівка початку XX ст.

Інтер'єр верхнього храму, 1918 р. (Фото Т. Грохольського)

Головний вівтар, 1918 р. (Фото Т. Грохольського)

Загальний вигляд монастирського комплексу, 1993 р.
(Фото о. П. Гевельта)

Папа Йоан Павло II освячує нову ікону Матері Божої Бердичівської
Краків, 1997 р. (Фото А. Марі)

Коронація ікони Матері Божої Бердичівської, 19 липня 1998 р.
(Фото з архіву Ордену Кармелітів Босих)

Каплиця Матері Божої Бердичівської в нижньому храмі, 2001 р.
(Фото з архіву Ордену Кармелітів Босих)

Санктуарій з висоти пташиного польоту, 2006 р.
(Фото В. Мельникова)

Загальний вигляд Санктуарія, 2015 р.
(Фото з архіву Ордену Кармелітів Босих)

Паломники біля ікони Матері Божої Бердичівської, 2017 р.
(Фото Руху Назаретських Родин)